

Дејан Зец

Институт за новију историју Србије,
dejan.zec@inis.bg.ac.rs

Кратак осврт на појаву фудбалских навијача у Краљевини СХС/Југославији

Развојем фудбала у међуратном периоду, када је овај спорт постао веома важан део свакодневице великог броја људи у Југославији, дошло је и до појаве феномена који су фудбал пратили свуда у свету: комерцијализације, професионализације, социјалне стратификације, али и до појаве феномена навијања. Циљ овог рада је пружање кратког прегледа историје фудбалских навијача у Југославији у међуратном периоду, утврђивање изворне основе за даља истраживања, те покушај објашњења узрока настанка навијачког покрета (ако се о покрету уопште може и говорити), манифестација навијања, како су га доживљавали савременици, и навијачких ривалстава (локално-регионална, национална и политичка). Пошто је рана историја југословенских фудбалских навијача слабо обрађена у историографији и другим друштвеним наукама, један од главних циљева овог рада је тај да заправо буде својеврсни увод у даља истраживања ове фасцинантне теме. Рад је писан на основу доступне архивске грађе, релевантне литературе, доступне штампе и сачуваних успомена, мемоара и дневника.

Кључне речи: фудбал, навијачи, међуратни период, Краљевина СХС/Југославија.

A Brief Overview on the Emergence of Football Fans in the Kingdom of SCS/Yugoslavia

With the development of football in the interwar period, when this sport became an important part of everyday life for many people in Yugoslavia, it also led to the rise of the phenomenon which followed football around the world: commercialization, professionalism, social stratification, but also the phenomenon of sports fandom. This paper aims to give a brief overview of the history of football fans in Yugoslavia during the interwar period, to determine the basis for further research, to try to explain the causes of the emergence of fan movement (if it can even be considered a movement), how football fandom manifested, how was it perceived by its contemporaries, and what were the fandom rivalries (local, regional, national and political). Since the early history of Yugoslav football fans was scarcely studied in historiography and other social sciences, one of the main purposes of this paper is to serve as an introduction of sorts to further research of this fascinating subject. The paper was written on the basis of available archival material, relevant literature, available press clippings and preserved memories, memoirs and diaries.

Key words: football, fans, interwar period, Kingdom of SCS/Yugoslavia.

Југословенско друштво у међуратном периоду представљало једну веома динамичну и живу средину, која је за двадесетак година видела огромне и драстичне промене. Између осталог, модернизација и прихватање западних узора, не само у политици, економији и култури, већ такође и у подражавању животног стила, процеси који су отпочели још пре Првог светског рата, условили су да поједине карактеристике градског живота западних средина постану изузетно популарне и на југословенском простору (Marković: 1992, 13–33). Спорт, који је истовремено представљао и реализацију потребе градског човека за рекреацијом и физичким вежбањем али и за забавом и разбигригом, без обзира на то да ли је исти био активни учесник или само пасивни посматрач, стекао је крајем 19. и почетком 20. века огромну популарност у градовима западне Европе (Maase: 1997, 79–115). Последишно, веома брзо се интересовање за спорт проширило и на градове југословенског простора. Спорт и фудбал, као најпопуларнији и најважнији спорт у региону, нису били само занимљиви истраживачима који су као полазиште у истраживачком раду поставили теорију модернизације. Спорт је био занимљив феномен и за проучаваоце културне историје Краљевине СХС/Југославије, додуше уз одређена ограничења, посебно она која су се односила на утицај државе и политике на спорт и физичку културу (Димић: 1997).

Спортске теме представљају и методолошки изазов, посебно у домену прикупљања адекватне грађе. Проучавање спортске историје пред истраживача поставља многе проблеме и ти проблеми су све већи што је временски период који се истражује удаљенији. Посебно је тешко пратити догађања на периферији спорта и феномене попут фудбалског навијања у периоду пре Другог светског рата. Када се убицирају и анализирају сачувани историјски извори, закључци су углавном разочаравајући. Целовитих архивских фондова једноставно нема – за већину предратних фудбалских клубова грађа није сачувана. Слично важи и за друге архивске фондове који би, по природи ствари, требало да чувају грађу која се односи на фудбалске навијаче (полицијске и судске власти, пре свих осталих). Фрагментарна грађа условљава то да су основни извори за историју спорта у Југославији, а стога и за историју фудбалских навијача, новине и часописи, као и сачуване успомене, мемоари, дневници и сећања.

Овај рад је настао са намером да, пре свега, постави најважнија питања о проблематици генезе и развоја покрета фудбалских навијача на југословенском простору у периоду прве половине 20. века. Он свакако не нуди коначне одговоре, већ напротив позива истраживаче да се у већем обиму посвете теми, како би корпус релевантних сазнања био већи и како би, управо у циљу бољег осветљавања оног што је до сада углавном било покривено велом мистерије, неки елементарни и општеважећи закључци могли бити донети.

Ко су били југословенски фудбалски навијачи?

У размишљањима о фудбалским навијачима у периоду пред Други светски рат, треба бити веома пажљив и избећи честу замку да се на феномене из прошлости гледа савременим очима. Навијачи из 20-их и 30-их сигурно нису „хулигани“ и „ултраси“ из 70-их и 80-их година. Велико је питање где би модерни теоретичари фудбалске културе сместили тадашње југословенске фудбалске навијаче, с обзиром на њихово понашање, социјалну структуру и саму манифестацију навијачке страсти. Огромна временска дистанца, неколико генерација љубитеља фудбала и огромни друштвени ломови стоје између данашњих навијача и оних са почетка века. Управо због тога је веома битно у самом почетку дефинисати термин „навијач“. Ко је био фудбалски навијач у Југославији током 20-их и 30-их година? Како се навијање манифестовало? У чему се разликују ондашњи и данашњи фудбалски навијачи? У чему се разликују југословенски и континентални или острвски фудбалски навијачи?

У југословенској широј јавности, захваљујући популарној култури, посебно филмовима и серијама снимљеним у периоду социјализма, који су се бавили, између осталог, и спортским и фудбалским темама, постоји развијен стереотип о међуратном фудбалу и фудбалским навијачима. У играним серијама и филмовима, попут серија „Више од игре“ или „Вело мисто“, или новијим радовима, попут филма „Монтевидео, Бог те видео“, представљени су ликови фудбалских навијача, као што су апотекар Бели, чика Цвикераш или берберин Мештар¹ – људи који су били опесднути фудбалом, којима су њихови клубови у животу много значили и који су својим клубовима много давали и пружали, и у материјалном и у емотивном смислу. Они нису пропуштали ниједну утакмицу свог тима, у јутарњим новинама су увек прво прегледавали спортску секцију, о свом тиму су знали све до последњег

¹ Телевизијска серија „Више од игре“, у продукцији Телевизије Београд, снимљена је и емитована 1977. године, а говори о животу у измишљеној српској вароши под називом Градина у периоду између 1931. и 1941. године. Посебан печат овој хроници српске провинције даје приказ ривалства локалних фудбалских клубова „Грађански“ и „Раднички“, где богатији и конзервативнији свет подржава „Грађански“ а млађи људи, занатлије и радници „Раднички“. Слободан Стојановић, писац и сценариста серије, одрастао је у Пожаревцу у периоду пред Други светски рат и у сценарио је преточио своје лично виђење живота у таквој средини, где су фудбалска ривалства представљала јако важан део градског идентитета. У том смислу, апотекар Бели, углађени господин којег глуми Властимир Ђуза Стојиљковић, који је био главни симпатизер и мецена „Грађанског“, и чика Цвикераш, снајдер и синдикални организатор, којег глуми Никола Милић, главни човек „Радничког“, требало је да представљају архетип фудбалског навијача из међуратног периода, један тип човека из разноврсне људске фауне југословенске међуратне вароши. Веома је слична и представа фудбалског заљубљеника у серији „Вело мисто“, коју је исто током 70-их година снимила Телевизија Загреб, по сценарију Миљенка Смоје. Серија обрађује романсирану историју Сплита у првој половини 20. века, а главни мотив је оснивање и живот фудбалског клуба „Хајдук“. Берберин Мештар, којег глуми Борис Дворник, представља архетип Сплићанина којем је „Хајдук“ заправо синоним за Сплит, Далмацију и Хрватску.

детаља, дружили су се са фудбалерима и фудбалским функционерима, били су спремни да свој клуб материјално помогну, врло радо су учествовали у клупској организацији и, на крају, остали су уз свој клуб без обзира на његове успехе или неуспехе, победе или поразе, добра или лоша издања. Наравно, ово је стереотип, део уметничке представе и, иако је стереотип који се свакако односи на један велик број фудбалских ентузијаста, посебно људи који узимали активног учешћа у збивањима у фудбалским клубовима и организацијама, представља погрешну слику просечног југословенског фудбалског навијача. Просечан навијач је у сваком случају био мање загрижен, мање инволвиран и много више љубитељ спорта и фудбала него што је био острашћени „клубаш“.²

Навијачи су пратили фудбал буквално од прве утакмице која је на југословенским просторима одиграна. Фудбалски мечеви су привлачили публику, а у публици је било људи који су се ту нашли из различитих побуда – неки да уживају у надметању, неки да бодре своје пријатеље и другове, неки да дају подршку својој локалној екипи. Према сведочанствима која описују рађање фудбала у Југославији, чини се да је, макар у самом почетку, публика долазила на утакмице због љубави према спорту и жеље да ужива у вештини коју су показивали такмичари, а знатно мање због других разлога. Томе сведочи и чињеница да је током прве деценије 20. века на скоро све фудбалске утакмице које су играње у Београду долазио отприлике исти број људи. Штавише, тренинзима фудбалера присуствовало је тек нешто мање гледалаца него правим утакмицама (Ружић: 1973, 149–150). Фудбалска публика није бирала да ли ће гледати „Соко“, „Српски мач“, „БСК“ или „Велику Србију“, утакмица је током године било мало и прави љубитељи спорта су их гледали све. Ипак, врло брзо је дошло до одређених промена, пре свега до тога да су поједини клубови почели да добијају изразито локално (квартовско) обележје, посебно у већим градовима. На примеру Београда можемо уочити феномен трансформације фудбалских екипа. Бора Јовановић пише да је за Београд било карактеристично груписање мушке омладине школског узраста у кварталске дружине које су, у слободно време, после школе, међусобно „ратовале“. Новоселци (крај између Славије и Чубуре), којима је припадао Јовановић, сукобљавали су се песницама, праћкама, штаповима и каменицама са Палилулцима, Савамалцима, Трикључанцима (Сарајевска улица), Дорћолцима и Булбулдерцима. Ове грубе игре, које су неретко завршавале и озбиљнијим повредама, наставиле су се и када је фудбал заузео главно место у животу београдских дечака, само што су сада основа дечачког груписања постали

² У литератури која је настала у међуратном периоду, посебно у књигама и монографијама које су објављивали сами фудбалски клубови, пуно је писано о људима који су истовремено били и навијачи али и функционери и добротвори својих клубова – Михаилу Андрејевићу, Јовану Ружићу, Данилу Стојановићу, Хинку Вирту, Андрији Мутафелији и другима. Они, иако бројни и утицајни, нису представљали већину фудбалских навијача. Погледати: Дејан Зеџ, „Мемоарска литература као извор за проучавање српског и југословенског фудбала: анализа мемоара Данила Стојановића, Михаила Андрејевића и Јована Ружића“, *Токови историје*, бр. 2 (2012), 272–294.

новоформирани дивљи омладински клубови, попут „Славије“, „Косова“, „Невесиња“ и „Душана Силног“ (Јовановић: 1977, 129). Ови фудбалски клубови нису били нигде регистровани и они заправо нису ни били прави клубови већ дечачке дружине, а фудбалски мечеви играни између њих, на лединама, по двориштима и градским парковима, представљали су наставак одмеравања снага екипа из различитих делова града. Јован Ружић даје још прецизнији опис овог феномена:

„... и око наше „Славије“ када је основана, остала је окупљена једна посебна група симпатизера и љубитеља фудбала, формирана још док смо неорганизовано играли фудбал. Наиме, то су били младићи, у већини ученици виших разреда гимназије, између 16 и 20 година који су се већ одавно бријали, многи од њих имали су по тадашњој моди веће или мале бркове, пушили, играли билијара, понеки су носили штапове али су неки од њих имали у џеповима по који перорез или боксер.“ (Ружић: 1973, 163–164).

Ружић је био веома детљан у опису деловања тих навијачких група, њихове географске распрострањености, односно описа делова града из којих су долазили и, можда најважније, утицаја који су остваривали на фудбалере и званичнике фудбалских клубова у Београду:

„Такве групе младића постојале су у свим крајевима Београда и они су били носиоци оних понекад и опасних туча између Савамалаца, Палилулаца, Врачараца, Дорћолаца, Новоселаца и других. Тим тучама најчешћи повод била је пуста жеља да се испољи односно „потроши“ набрекла младићка снага, или задовољи амбиција да се буде „јачи“ и слично. Међу њима било је заинтересованих фудбалом као игром, па су се у мањим групама, по њих неколико, почели окупљати свуда где би се лопта појавила, а нарочито око појединих клубова, па и око нас у Карађорђевог парку.“ (Ружић: 1973, 163–164).

Социјална динамика односа између „навијача“ и фудбалера била је зачуђујуће модерна, и она је указивала на обрасце који се срећу и данас, посебно када се ради о мањим фудбалским клубовима који имају изразито локални карактер, односно клубовима који представљају „симбол“ неког кварта, дела града или мањег места. Навијачи су се постављали као заштитници, односно чувари „симбола“, и бранећи и штитећи свој фудбалски клуб, они су заправо бранили и штитили свој крај, односно свој град:

„За нас децу играче фудбала, они су били истовремено „страх и трепет“ али и заштитници и чувари. Група тих младића, љубитеља фудбала, која се била окупила око нас у Карађорђевог парку као носилаца фудбалског спорта на Врачару, била је према нама најсрдачније пријатељски и другарски настројена. Веома ретко се дешавало да нам одузму лопту и да сами са њом играју, већ би се и они укључили у игру са нама „на два гола“, а до „опорезивања“ никад није долазило. Међутим, већ чувени као „неустрашиви борци - Врачарци“ у оним тучама међу поменутих

младићких група, они су према нама имали само другарске односе и били наши прави заштитници и чувари. Тамо где смо се ми играли у њиховом присуству била нам је загарантована безбедност и лична и у односу на фудбалску лопту, а кад би смо на туђем терену играли утакмицу они су нас тада увек пратили и било је искључиво да би се ко усудио да нас нападне.“ (Ружић: 1973, 163–164).

Овај опис ситуације на први поглед делује изненађујуће и као да описује један суштински модеран феномен везан за фудбал и фудбалске навијаче. Међутим, нема ничег чудног у томе што је београдска омладина, у једном свету који се убрзано мењао, тражећи начина да истакне себе у први план, ако ничим другим, онда макар „злогласношћу“ и насилном репутацијом, као средство користила једну суштински нову појаву као што је био фудбал, за који старији нису били превише заинтересовани, што је фудбал претварало у њихов искључиви забран.³ Занимљиво је да ова појава полако нестаје после Првог светског рата, макар не постоје или нису сачувана сведочанства о бандама које су се груписале око фудбалских клубова у међуратном периоду. Младићи који су своју енергију трошили у навијачким „обрачуницима“, прошли су ужасно искуство Првог светског рата, које је онима који су га преживели свакако поставило ствари у другачију перспективу. Такође, после 1919. године и формирања ЈНС, мало је остало могућности да се делује изван система, па су сви ти дечачки дивљи клубови или расформирани или се колективно прикључили већим клубовима.⁴ Интересантно је видети како су прошли млади „насилни“ навијачи и шта се касније дешавало са њима. Ружић пише да је један од њихових вођа, Војин Симић, касније постао чувени београдски архитекта, члан управе Спорт клуба „Југославија“ и „Боб“ клуба, ентузијаста за зимске спортове и пропагатор пливања и ватерпола (Ружић: 1973, 164; Јовановић, Вукадиновић: 1939, 34).

Може се претпоставити да су и други већи југословенски градови прошли кроз сличну фазу, посебно Загреб, који је у то време био много развијенија фудбалска средина од Београда, и по броју активних клубова и по броју фудбалера и навијача.⁵ Међутим, Загреб, као средина која је била у

³ Старији и конзервативнији свет је према фудбалу био веома подозрив, смартајући да млади људи не би требало да троше време и енергију на оно што су они сматрали дечјом игром и лудошћу. Један од пионира фудбала у Хрватској Хинко Вирт је сведочио: „Нарочито нас је нападала тадашња штампа. Тада се могло читати чланке с насловима: Полудјела младеж. У тим се написима оштро критизирало прве појаве ногомета.“ Цитирано према: Ivan Marković, „О рођесима hrvatskoga nogometa“, *Nova Croatica*, VI (2012), 316.

⁴ Фудбалски клуб „Славија“ са Врачара, о којем је писао Јован Ружић, колективно се учланио у фудбалски клуб „Велика Србија“. Многи од дечака који су шутирали лопту у Карађорђевој парку су у послератном периоду постали одлични играчи али и функционери „Велике Србије“ (која је 1919. године променила име у „Југославија“) и регионалних и националних фудбалских организација.

⁵ Услед близине и бољих контаката између Загреба и других већих градова Аустроугарске, попут Беча, Будимпеште или Прага, фудбал је на самом почетку 20. века био у много

много већој мери мултиетничка и мултиконфесионална него што је то био Београд, видео је још један процес раслојавања фудбалских навијача по нефудбалским критеријумима.⁶ Квартовско и географско позиционирање подршке фудбалским клубовима на страну, Загреб је, као уосталом и многи други градови на југословенском подручју, доживео да се фудбалски навијачи деле по националном, етничком и верском принципу. Први загребачки фудбалски клубови, сви основани у првој деценији 20. века, били су право огледало мултиетничности и мултикултуралности средњоевропског Аграма, посебно његовог буржоаског слоја. Међу фудбалерима и функционерима тих клубова било је највише Хрвата, али и Срба, Немаца, Јевреја, Чеха и Мађара. Међутим, заостравање политичких прилика у Краљевини Хрватској-Славонији, посебно раст тензија између њених словенских и несловенских грађана, условило је да поједине етничке групе у хрватским урбаним срединама уђу у процес својеврсне самоизолације. Овакав вид одвајања од већинског становништва изазивао је подозривост и незадовољство. Када је 1911. године најављено да мађарска заједница Загреба намерава да оснује свој фудбалски клуб („Zagrabí Magyar torna klub“), у граду су избили нереди. Деветог априла 1911. године, маса грађана је изашла на улице певајући родољубиве песме, успут растуривши скуштину мађарског клуба која се одржавала у згради Дирекције железница, разбијајући притом прозоре и врата на згради (Magdić: 1989, 54). Одмах после овог излива мржње против Мађара, иницијатори протеста су организовали и основали фудбалски клуб „Грађански“, клуб који је требало да представља све грађане Загреба, без обзира на њихову етничку припадност или верска осећања. И заиста, међу оснивачима клуба најзначајније су биле личности Андрије Мутафелије, Хрвата, трговца шеширима, и Душана Жестића, Србина, берберина. Међутим, овај баланс се врло брзо променио и „Грађански“ је од клуба свих грађана Загреба постао „понос свих хрватских крајева“, односно клуб који се везао за

бољем положају него у Београду и Србији и такво стање ствари се није променило све до средине 20-их година, када су београдски фудбалски клубови први пут постали конкурентни загребачким. Томе може сведочити и чињеница да је тим најбољих српских фудбалера, који је 1911. године гостовао у Загребу у две утакмице против екипе „ХАШК“-а, убедљиво поражен укупним резултатом 14:0. Погледати: Михајло Тодић, *110 година фудбала у Србији*, Београд: ФСС, 2006, 56–57. Такође, у првој званичној утакмици фудбалске репрезентације Краљевине СХС 1920. године, против Чехословачке је наступио тим којег су чинили 10 Загрепчана и један Београђанин – Јован Ружић. Погледати: Boško Stanišić, *Plavi, plavi!*, Beograd: Borba – Večernje novosti, 1969, 69.

⁶ Загреб је почетком 20. века представљао град који је био у великом економском и демографском успону и, као такав, био је пожељна дестинација за многе. Свега је око 32% становништва 1910. године било рођено у Загребу, док су се остали доселили из осталих крајева Аустроугарске. Статистички подаци говоре да је исте године у Загребу 5,18% становништва говорио мађарски као матерњи језик, 6,85% је говорио словенски а 5,30% немачки. Уз њих, у граду су живеле врло бројне заједнице Срба, Јевреја и Чеха. Погледати: Agneza Szabo, „Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880–1910. godine“, *Radovi*, vol. 17 (1984), 101–120. Истовремено, Београд је такође доживљавао велик прилив становништва, међутим нови жители Београда су углавном били пореклом из централне и јужне Србије, као и из Црне Горе, и они су представљали етнички и верски много хомогенију групу.

политичко „хрватство“. Клуб је током 20-их и посебно током 30-их година одржавао политичке везе за Хрватском сељачком странком, био један од иницијатора оснивања Хрватске шпортске слоге, која је заправо била спортска секција ХСС и инструмент политичког притиска на југословенске државне спортске органе, чак је и последњи председник „Грађанског“ у раздобљу прве Југославије др Јосип Торбар био истакнути функционер ХСС (Kramer: 1994, 32–43). Као логична последица, трибине стадиона „Грађанског“ у Котурашкој улици постале су место за политичку и националистичку агитацију.⁷ Отварање новог стадиона „Грађанског“ 19. октобра 1924. године претворено је у велики политички митинг Стјепана Радића (Dragun: 2011, 90).⁸ За разлику од „Грађанског“, остали загребачки клубови, некада студентски „ХАШК“ и средњошколска „Конкордија“, нису гајили изразито национали карактер и стога су уживали већу подршку нехрватског становништва Загреба.⁹ Слично се десило и у другим местима у Југославији која су имала мултиетнички карактер, попут Сарајева, Новог Сада, Суботице, па чак и Београда, у којем су постојали клубови мањих етничких заједница („Руски спорт клуб“, „Чехословачки спорт клуб“, „Макаби“ итд.).

⁷ У Краљевини СХС/Југославији државна контрола спортских друштава није била у толикој мери изражена као у тоталитарним друштвима попут фашистичке Италије, нацистичке Немачке или комунистичког СССР-а. Једини период у југословенској међуратној историји у којем је држава вршила стваран надзор био је период Шестојануарске диктатуре, у којем је постојало Министарство физичког васпитања народа, које је требало да контролише потенцијалне субверзивне политичке активности у оквиру спортских друштава. Соколи, који су били физкултурни покрет подржаван и финансиран од стране државе, нису имали утицај на спортска друштва, посебно на популарне фудбалске клубове. У том смислу, притисак југословенске државе на спортске власти је био много мањи него у многим европским државама, посебно у државама у окружењу (Погледати: Evangelos Albanidis, Panagiotis Ioannidis, „The role of sport in the totalitarian regime of Metaxas in Greece (1936–1941) compared to National Socialism in Germany“, *Aloma*, 32 (2) (2014), 15-23; Florin Faje, „Playing for and against the nation: football in interwar Romania“, *Nationalities Papers*, Vol. 43, No. 1 (2015), 160-177.) Стога су спортски клубови често били подложни политичком утицају појединих странака и покрета, посебно у другој половини 30-их година. На спортске клубове су јак утицај имале илегална Комунистичка партија Југославије, Хрватска сељачка странка, а у Србији Југословенска радикална заједница. Посебно је пропаганда Милана Стојадиновића вршила велики притисак на спортске клубове, највише на популарне београдске фудбалске клубове. Погледати: Бојан Симић, *Пропаганда Милана Стојадиновића*, Београд: ИНИС, 2007, 229–230; Nikola Žutić, *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije*, Београд: Angrotrade, 1991, 244–252.

⁸ Сама утакмица којом је стадион отворен била је изразито политичког и националистичког карактера. Наиме, стадион је свечано отворен дуелом између загребачког „Грађанског“ и сарајевске екипе „САШК“, тима сарајевских католика и Хрвата.

⁹ Истини за вољу, било је покушаја, посебно у време Шестојануарске диктатуре, да се посебно загребачки Срби друштвено организују око једног спортског друштва. У ту сврху је у Загребу основано спортско друштво „Југославија“, чији су чланови и функционери били углавном државни и полицијски чиновници. Иако је клуб имао велику финансијску и логистичку подршку државних органа и иако је покровитељ клуба био лично краљ Александар, клуб никада није стекао већу популарност, чак ни међу загребачким Србима и декларисаним Југословенима.

Понашање фудбалских навијача

Веома занимљиво питање које се намеће у процесу истраживања развоја феномена навијања у фудбалу јесте како се то навијање манифестовало? У ком обиму су фудбалски навијачи били организовани као што су данас? Да ли су носили клупска и навијачка обележја? Да ли су током утакмица били активни учесници или су само посматрали мечеве? Како је изгледала њихова подршка? Да ли су долазили у контакт са навијачима других клубова? Какав је био њихов однос са матичним клубовима? Какав је био однос са полицијским властима? Сведочанства која нам омогућују увид у навијачко понашање у првој половини века су углавном анегдотске природе. Захваљујући серији чланака и сећања који су објављени у штампи, можемо донекле реконструисати поједине сегменте навијачког понашања у том периоду.

Непосредне послератне године карактерише својеврсна промена у понашању фудбалских навијача. Навијачке „групе“, о којима је писано раније, а које су биле везане за мале локалне фудбалске клубове, углавном су нестале. Разлоге за то треба тражити у чињеници да је већина тих малих локалних клубова нестала са фудбалске сцене. Неки су се прикључили већим фудбалским клубовима а неки уопште после рата нису обнављали рад. Политика ЈНС и подсавеза да ван институција система фудбалски клубови не могу постојати нити деловати није ишла на руку оним тимовима који нису ни финансијски ни организационо могли да испрате високе захтеве фудбалских власти. Публика која је током прве половине 20-их година долазила да посматра мечеве великих београдских клубова, попут „БСК“-а, „Југославије“ или „Сокола“, није долазила на утакмице из разлога који нису били у вези за спортом, већ да би уживала у квалитетним фудбалским представама. Стога је и понашање публике углавном било примерено – навијачи су седели на својим местима, бодрили своје фаворите аплаузима, али су и играчи противничких екипа били награђени за лепе потезе и добре представе. Евентуално би постигнут гол био пропраћен узвицима одобравања и подршке и бацањем шешира у ваздух (Тодоровић: 1996, 23–24). У том смислу, понашање фудбалских навијача потврђује тезу да је фудбал на југословенском простору у почетку заправо представљао спорт младих припадника елите, који су у културном, политичком и социјалном погледу били окренути западу и модерним вредностима, и који су, попут вршњака у осталим земљама централне Европе, у фудбалу видели и израз културних и цивилизацијских тековина модернизма (Ђорђевић: 2014, 184). Навијачи су се, заједно са фудбалерима својих тимова, после утакмица окупљали у кафанама и ресторанима како би заједно прославили победу (БСК: 1931, 37). Врло често су навијачи победничког тима частили фудбалере за утакмицу, а често би фудбалери и навијачи оба тима који су тог дана одмерили снаге настављали заједничко дружење после утакмице. Ривалство, које је свакако било у настајању, није било отровно и опасно. Мата Миодраговић, фудбалер и фудбалски функционер, пише:

„Збиља је држање наше публике доскора било беспрекорно и могло је да служи за пример свима осталим градовима [...] Била је то мирна и објективна публика без сваког клупског па чак и националног шовинизма.“ (Миодраговић: 1924, 1).

Међутим, како сам Миодраговић примећује, средином 20-их година дошло је до извесне промене у понашању фудбалских навијача. Он је био склон да ту промену припише контактима са фудбалским навијачима у осталим југословенским срединама, који су на другачији начин пратили фудбалске утакмице:

„Као што напред рекох, примећују се знатне промене и то на жалост на горе. Данас се на нашим игралиштима већ може чути: добавивање судији, гласно протествовање, ларма, звиждање и ако не у оној мери као на пример у Загребу.“ (Миодраговић: 1924, 1).

Миодраговић описује посебан начин навијања који је био карактеристичан за западне југословенске крајеве, који он није одобравао. Жељу навијача да активно учествују у утакмици, да помогну својим љубимцима да остваре што бољи резултат и да својим деловањем утичу на дешавања на терену, Миодраговић сматра неспортским и осуђује *„протествовање, вику, ларму, жвиждање, лупање, скакање и френетично одобравање свега што њихова симпатија уради“*. Овакав приступ фудбалском навијању, који се у Београду још увек није био примио, називан је „друковање“ или „друкање“.¹⁰

Култура фудбалског навијања је у почетку свакако била другачија у различитим крајевима Краљевине СХС. Београдска и српска фудбалска публика су се задовољавале посматрањем утакмице и повременим аплаудирањем, али су навијачи клубова у остатку земље утакмицама приступали са много више страсти. Осим „друковања“, које је подразумевало викање, певање песама, звиждање, аплаудирање и уопштено много активнији приступ публике самом мечу, публика се разликовала и на визуелном плану. Навијачи загребачког „Грађанског“ су на утакмице долазили носећи плаве шалове, капе и розете (плава је била главна клупска боја), а често и клупске заставе и транспаренте на којима су биле исписане пароле подршке.¹¹ Ови најватренији навијачи загребачког клуба, који су се окупљали на источној трибини стадиона, добили су надимак „Пургери“ (Kramer: 2011, 40).

„Многи наши клубови нису се баш угодно осећали када су често пута полазили у Загреб на утакмицу са „Грађанским“, због оне

¹⁰ У хрватском језику „друкати“ значи „навијати“, „бодрити“ или „исказивати симпатију“. Реч води порекло из немачког језика, где такође има значење „вршити притисак“.

¹¹ Обичај ношења барјака и заставе се убрзо проширио читавом Југославијом, иако је у самом почетку био карактеристичан за западне крајеве. Љубомир Вукадиновић на једном месту пише о навијачима београдске „Југославије“: *„Једна велика група навијача од неколико стотина најодушевљенијих присталица „црвено-белих“, кренула је у варош носећи велику заставу са клупским бојама и кличући своме љубимцу.“* (Вукадиновић: 1943, 55).

његове фанатизоване публике која тешко може мирно подносити евентуални неуспех својих љубимаца.“ (Политика, бр. 7273: 1928, 12).

Ипак, када се говори о фудбалским навијачима који су својим љубимцима пружали заиста ватрену подршку, на првом месту треба истаћи симпатизере далматинских клубова, у првом реду „Хајдука“ из Сплита. „Хајдук“ је био клуб који је већ средином 20-их година имао неподељену подршку не само становника града Сплита и његове околине, већ и целе Далмације, дела приморја и западне Херцеговине. Такође, „Хајдук“ је био изузетно популаран и међу Далматинцима који су живели у другим хрватским градовима, посебно у Загребу. Клуб који је популарност стекао не само одличним партијама против локалних клубова, страних тимова који су гостовали у Сплиту и посебно против загребачких екипа, већ и због тога што су клуб и његови играчи стајали у првим редовима борбе против аустријског културног империјализма у периоду пре 1918. године, али и против италијанског аутономаштва које је било изузетно јако у далматинским градовима на размеђи векова. Управо су утакмице против италијанске екипе „Калчо Спалато“ окупљале бројне хрватске националисте на трибине „Хајдуковог“ игралишта, а те би се утакмице често завршавале физичким обрачуном између Хрвата и Италијана. Осим изразитог осећања локалног поноса, навијачи „Хајдука“ су на утакмицама свог тима демонстрирали и изузетну страственост. На трибинама „Старог плаца“ стално се орила песма, углавном попевке посвећене „Хајдуку“, Сплиту и Далмацији.¹² У периоду политичких затегнутости између хрватских политичких представника и власти у Београду, током 30-их година, једна од најпопуларнијих песама навијача „Хајдука“ била је хрватска родољубива песма „Марјане, Марјане“. Транспаренти, заставе и барјаци у црвеној, плавој и белој боји, били су саставни део иконографије на утакмицама. Општи је став савременика био да је далматинска публика била најватренија у целој држави. Та ватра и страственост су се често завршавале у физичком насиљу, посебно током касних 20-их и током 30-их година, када су се фудбалска ривалства развила до тачке усијања, али и када су фудбалски односи затровани политиком и националном и верском нетрпељивошћу.

Фудбалски навијачи су везу са својим клубом учвршћивали и путем формалних дружења и тзв. „клубских вечери“, које су организоване на редовној основи, најчешће једном недељно или једном месечно. Спортисти, функционери, навијачи и симпатизери би проводили вече у дружењу, јелу, пићу и играма, али и у озбиљним разговорима о томе како се води клуб, које би акције требало предузети, ко би требало да се прихвати каквог задатка за добробит клуба. На таквим формалним дружењима се кадрирало, водила се

¹² „Хајдук“ је клуб који је нераскидиво повезан са музиком, не само због репертоара и вокалних способности његових навијача. „Хајдук“ је био једини клуб у земљи у чију је част компонована једна оперета (композитор Иво Тијардовић компоновао је оперету „Краљица лопте“ поводом прославе 15 година од оснивања клуба).

клубска политика и правили су се дугорочни планови. Такође, ова дружења су служила и томе да се чланство и симпатизерска база хомогенизују и учврсте у својој привржености клубу. У Краљевини СХС/Југославији чувена су била дружења чланова загребачког „ХАШК“-а, а о њиховим забавама, познатим под називима „Гаудеамус“ и „Ридеамус“, писала је и дневна штампа (Škrtić: 1993, 24–27).

Још један нови феномен, карактеристичан за навијачки живот, јавио се у Краљевини СХС средином 20-их година. То је обичај да навијачи једног клуба путују у друге градове у којима је њихов клуб играо утакмице. Такав обичај је прво установљен одласком малих група навијача београдских клубова на утакмице у Загреб, али је веома брзо постао веома учестао образац понашања широм земље. Тако је забележено да је 1933. године група од око 300 навијача новосадске „Војводине“ путовала у Загреб како би бодрила свој клуб у мечу против „Конкордије“ (Miroslavljević: 1987, 30). Овакво навијачко понашање је значајно повећало могућност да дође до насиља.

Навијачко насиље

Туче и задиркивања између локалних екипа „жестоких“ момака, које су у одређеној мери биле повезане са фудбалом, али више са локал-патриотизмом, које су биле честе у периоду пред Први светски рат, током раних 20-их година су полако јењавале. Међутим, фудбалско насиље је у истом периоду добило потпуно нову димензију, првенствено због тога што су се у новој држави развила нова ривалства, и локална, али и национална и политичка. Такође, до насиља је долазило сразмерно често и због тога што су органи власти у новој држави били много нервознији у опхођењу са окупљеним масама, без обзира на то да ли су се те масе окупљале из политичких, социјалних или неких других разлога. Велик број људи окупљен на малом простору, посебно у врелој атмосфери напете фудбалске утакмице, када је резултат утицао не само на част и достојанство фудбалског клуба, већ и кварта, града, регије па и етноса, често се понашао потпуно ван граница пристојности и елементарних скрупула. Већ је споменуто да је још у првој половини 20-их година постало потпуно уобичајно вршити притисак са трибина на актере фудбалске утакмице, у жељи да се утиче на резултат. Повици и погрде упућени гостујућим фудбалерима, судијама и званичницима фудбалских организација, постали су готово уобичајена појава, до те мере испреплетена са југословенским фудбалом, да су савременици сматрали да југословенски фудбал без тога уопште не може да постоји:

„Публика постаје изузетно монолитна, једнодушна, само кад играју фудбалске репрезентације, иначе међу навијачима траје бескомпромисан рат. Сваки табор навијача има своје фанатике, појединце и групе, који се стављају

на чело као предводници клупских навијача. За те навијаче-фанатике одређеног клуба нема компромиса.“ (Ружић, 1973, 61).¹³

Током друге половине 20-их и током 30-их година, овај „бескомпромисан рат“, који помиње Јован Ружић, све се чешће претварао и у физичке обрачуне. Међутим, оно што Ружић и Миодраговић не наводе јесте чињеница да су сличне појаве постале карактеристичне за целу Европу тог времена и да је то била последица већег интересовања шире јавности за фудбал (Andersson: 2001, 2). Пошто фудбал више није био спорт који је био везан за узак круг градске елите, обрасци понашања карактеристични за шире масе пренели су се и на фудбалска игралишта.

Први заиста велики инцидент који је укључивао фудбалске навијаче догодио се 1924. године, приликом прославе шампионске титуле, коју је те године освојио тим београдске „Југославије“. Финална утакмица државног првенства за ту годину, утакмица између „Југославије“ и „Хајдука“, одиграна је у Загребу 12. октобра, а београдски тим је у неизвесном и напетом мечу тријумфовао резултатом 2:1. Иако су у Загреб путовали навијачи оба тима, који су били смештени једни до других на трибинама стадиона у загребачком Максимиру, иако су и једни и други били окружени не баш пријатељском загребачком публиком, до инцидента није дошло у Загребу већ дан касније, у Београду. Нове државне шампионе је на београдској железничкој станици, дан после освајања титуле, сачекао велики број људи, који су се радовали што је прекинута фудбалска доминација хрватских клубова и што је титула државног првака коначно стигла у Београд. Према неким проценама, на железничкој станици у Београду окупило се око 10.000 људи који су чекали вечерњи воз из Загреба у којем су били фудбалски шампиони Краљевине СХС (Јовановић и др: 1973, 37). После узбудљивог дочека на станици, поздравних говора, здравица и овација, присутни су лагано почели да се разилазе, а једна мања група навијача и фудбалера упутила се фијакерима ка центру града. Ту их је, у улици Краља Милана, пресрела и напала група жандарма. Напад органа власти на навијаче „Југославије“ је био бруталан, претучено је и повређено више од 50 навијача али и неки од фудбалера и функционера београдског фудбалског клуба. Понашање жандармерије је шокирало целокупну јавност, утолико више што се радило о прослави у којој су учествовали млади људи који ни на који начин нису изазивали оно што се на концу десило. Штавише, нападнута је једна мала група навијача, док се већина још на станици мирно разишла кућама. У коминикеу за јавност, Управа вароши Београда се правдала да је било већ касно вече, близу поноћи, да је група навијача пролазила близу Двора и да су се из масе чули узвици „Живела република“ (Спортиста, бр. 39: 1924, 2). Фудбалска јавност је била згранута овим коминикеом, до те мере да је Београдски лоптачки подсавез издао саопштење

¹³ Јако је занимљиво и то да су сачувана и имена неких од вођа тадашњих навијача београдских фудбалских тимова: Миодраг Јовановић – Цине је био вођа навијача „БСК“-а, Ђока Аурети – Змија вођа навијача „Југославије“, а Павле Фрајденфелд вођа навијача „Јединства“ (Споменица: 1996, 46).

за јавност у којем је побијао све тврдње органа власти, од тога да је поворка била бучна, да се устремила на Двор, па до тога да се клицало републици. Представници БЛП су истакли да јесте тачно да се викало „Доле полиција“, али да је таква реакција била нормална и очекивана после дивљачког напада жандармерије.

Од старта првог државног фудбалског првенства, оног за 1923. годину, па све до априла 1941. године, редовно се бележе инциденти који су се догађали на фудбалским утакмицама. Примера ради, у септембру 1924. године, *„вршила су се разрачунавања између симпатизера „БСК“-а и „Јадрана“ по свршетку утакмице“* (Спортиста, бр. 34: 1924, 1). Како је време пролазило а ривалства све више постајала ствар политичке и националне конфронтације, физички сукоби и насилни инциденти постају уобичајена појава при сусретима између српских и хрватских клубова. До ових инцидената је долазило углавном када су успешни српски фудбалски тимови (тачније, београдски) „БСК“, „Југославија“, „Соко“ („БАСК“) и „Јединство“ путовали у Загреб, Сплит или Осиек. Примера ради, приликом утакмице коју су у Сплиту у јулу 1928. године одиграли домаћи „Хајдук“ и тим београдске „Југославије“, која је завршена резултатом 2:2, навијачи домаћег тима су физички напали судију и фудбалере из Београда. Судија Нестор Сегедински је скоро умлаћен каменицама на сред терена а фудбалери „Југославије“, шутирани и шиканирани, успели су некако да побегну и да се сакрију у свлачионици. Полиција је с тешком муком на крају успела да растури разјарене сплитске навијаче (Вожић: 2010, 205). Овај инцидент је тешко пореметио односе два клуба и биле су потребне године да се они колико-толико изгледе. Конкретна утакмица јесте била резултатски важна али фудбалски мотиви нису били пресудни за ескалацију насиља. Само месец дана пре одигравања овог меча, Пуниша Рачић, радикалски народни посланик, убио је у Београду посланике Хрватске сељачке странке Павла Радића и Ђуру Басаричека и смртно ранио Стјепана Радића. Овај атентат антагонизовао је и радикализовао велик број Хрвата у Краљевини СХС и насилни испади против Срба и носилаца државне власти постали су много учесталији. Напад сплитских навијача на београдске фудбалере се са великом сигурношћу може повезати са атентатом у Народној скупштини.¹⁴

Исто, потенцијал за насилне сукобе постојали су у оним срединама у којима су се припадници појединих етничких група окупљали око својих матичних фудбалских клубова. Таквих случајева је у Југославији било пуно, скоро у свим градовима и местима Босне и Херцеговине, Војводине и појединих делова Хрватске. Сарајево је било посебан случај. Још од самог почетка фудбала у том граду, од прве деценије 20. века, клубови су се делили по националном кључу – „Славија“ је био клуб сарајевских Срба, „САШК“

¹⁴ Непосредно по атентату у београдској Скупштини, у демонстрацијама које је у Загребу 20. јуна 1928. године организовала Хрватска сељачка странка, организовано су учествовали и фудбалери и навијачи фудбалског клуба „Грађански“. У сукобима са полицијом повређено је и неколико загребачких фудбалера (Kramer: 1994, 34).

Хрвата, „Берзелез“ муслимана а „Баркохба“ Јевреја. „Славија“ и „САШК“ су се посебно истицали, не само по квалитету, већ и по навијачкој подршци и по утицају у Сарајевском ногометном подсавезу. Сукоби између симпатизера и навијача ова два тима били су веома чести, углавном су били вербални али је било и физичких. Тензија између два клуба и њихових навијача је била толика да је повремено претила да у потпуности паралише рад Сарајевског ногометног подсавеза. Како би се спречило да сукоб ова два клуба потпуно поремети фудбал на територији Босне и Херцеговине, ЈНС је био принуђен да током 1928. године на одређено време потпуно суспендује рад сарајевског подсавеза (Andrejević: 1989, 57–58).

Навијачка ривалства – локална, национална и политичка

Веза између фудбалског клуба и његових навијача ствара се и развија јер навијачи имају потребу да тај фудбалски клуб у позитивном смислу симболизује нешто што је њима важно. То могу бити лепота и атрактивност саме фудбалске игре, могу бити победе и успеси у такмичењима, али то могу бити и потпуно нефудбалски фактори. Од самих почетака фудбала у свету, он је представљао игру око које су се обмотавали различити слојеви друштвене стварности и која је веома лепо и јасно рефлектовала актуелну друштвену динамику одређене средине. Фудбалски клубови, без обзира на то како су оснивани, ко им је био власник или ко им је руководио и каквог су били такмичарског успеха, да би опстали, морали су постати део локалне заједнице. Они су морали рефлектовати ставове, стремљења и идеје људи који су их пратили и подржавали. Стога су се фудбалски клубови, у веома раној фази постојања и деовања, сврставали – регионално, социјално, политички и национално. У складу са тим како су југословенски фудбалски клубови дефинисали сами себе, сврставали и делили су се и навијачи – наравно, они којима фудбалски мотиви нису били најважнији.

У Краљевини СХС/Југославији, први степен поделе између фудбалских клубова и њихових навијача био је локалног карактера. У мањим местима било је уобичајно да постоји један већи, односно јачи, фудбалски клуб и неколико мањих. Тај „главни“ градски фудбалски клуб имао је неподељену подршку житеља тог града и градске околине, посебно приликом такмичења са локалним ривалима за првенство жупе или подсавеза. Остали клубови су углавном представљали поједине квартове или чак еснафе, и углавном су служили да развијају играче за главни градски тим. Овај вид окупљања око једног градског клуба је посебно био изражен у једнонационалним срединама, попут централне Србије. Многи од тих србијанских клубова, попут шабачке „Мачве“, крушевачког „Цара Лазара“, ваљевске „Будућности“, обреновачког „Богољуба“, алексиначког „Делиграда“ и многих других, имали су приликом гостовања локалних такмаца и ривала и по неколико хиљада посетилаца на трибинама стадиона. Атмосфера је на

таквим мечевима била врела јер је улог био локални понос и престиж.¹⁵ У већим градовима земље, попут Београда, Загреба, Ниша и Сарајева, развила су се и градска, односно кварталска ривалства. Она углавном нису важила за најуспешније и највеће градске клубове (мада су и они имали, у неку руку, локални карактер),¹⁶ већ за мање тимове који су се углавном такмичили у нижим фудбалским разредима. Одличан пример за ове кварталске конфронтације је дугогодишње љуто ривалство врачарских клубова „Обилић“ и „Синђелић“.

Ривалства која су у својој основи имала географију нису била ограничена само на конфронтацију између навијача клубова који су били из истог кварта, града или регије, већ је долазило и до великих ривалстава између појединих региона, посебно тамо где је навијачима било битно да свој регион представе као лидера у нечему. Најзначајније ривалство овог типа, које траје и до данас, било је ривалство између Далмације и Загреба. Овај сукоб се у својој пуној деструктивној снази манифестовао углавном приликом одигравања фудбалских утакмица између далматинских и загребачких фудбалских клубова, а најчешће приликом утакмица између „Хајдука“ и „Грађанског“. И један и други клуб су били познати по веома жустрим навијачима, па су сусрети ова два тима ретко пролазили без макар мањих инцидената. „Хајдук“ је, додуше, у тим одмеравањима снаге са Загребчанима имао једну велику предност – увек је могао рачунати на одређену подршку у Загребу, од стране великог броја Далматинаца који су у хрватској престоници живели и радили. Интересантно је да је ово ривалство опстало до данас – утакмице између „Хајдука“ и „Динама“ носе исти набој и исту експлозију провинцијализма и кампанелизма као и пре 80 година (Lalić: 2011, 261–262).

Осим локалпатриотизма, навијачка ривалства нефудбалског типа формирала су се и на националним основама. Поједини фудбалски клубови, нарочито они успешни, који су се увек борили за највиши пласман у националном такмичењу, за многе су почели да представљају националне институције, екипе које се, осим за себе и своје навијаче, боре и за част и престиж сопствене нације. Посебно је било изражено ривалство између српских и хрватских фудбалских клубова, услед политичких прилика које су карактерисале целокупну међуратну политичку историју Југославије. Успеси „Хајдука“, „Грађанског“, „Конкордије“, „ХАШК“-а или „САШК“-а виђени су и као хрватски успеси, а победе „БСК“-а, „Југославије“, „Сокола“, „Војводине“ и „Славије“ као победе српског народа. После утакмица које су играли на гостујућем терену, навијачи би своје националне хероје дочекивали на железничким станицама, не само да прославе важну фудбалску победу, већ

¹⁵ Занимљива је грађа која се чува у Историјском архиву Ниша, у фонду фудбалског клуба „Делиград“. Бројни документи сведоче о ватреном ривалству између комшијских тимова „Делиград“ из Алексинца и „Озрен“ из Сокобање.

¹⁶ У случају Београда, важила је груба подела по којој је „БСК“ био палилулски а „Југославија“ врачарски клуб, иако су увек имали игралишта једни поред других. Ова подела није имала практичног значаја, с обзиром на огромну популарност једних и других.

и да обележе важан политички поен у гостима (Јакорић: 1938, 134–137). То се догађало подједнако у српским и хрватским срединама, међутим утисак стоји да су хрватски политички чиниоци, посебно у другој половини 30-их година, много организованије радили на инструментализацији фудбалских навијача у политичке и националне сврхе. Посебно треба истаћи да је руководство загребачког „Грађанског“ било уско повезано са Хрватском сељачком странком и да су многи спортско-политички пројекти, попут формирања самосталног Хрватског ногометног савеза 1939. године или деловања Хрватске шпортске слоге – спортског крила ХСС-а – били резултат заједничког прегнућа. Стога су утакмице „Грађанског“, посебно утакмице против српских клубова, много више личиле на политичке и националне демонстрације него на фудбалске мечеве. Таква политичка инструментализација спорта је постала феномен карактеристичан за период 30-их година и Југославија свакако није била усамљен пример (Arnaud: 2003, 3–13). Истовремено, осећајући се непожељно и изопштено, хрватски Срби, иако је велик број њих од самог почетка стварао хрватски фудбалски спорт, окренули су се београдским клубовима, пре свих „БСК“-у и „Југославији“. Када се узме у обзир да су фудбалски клубови послужили као катализатор националне поларизације у појединим вишенационалним срединама, посебно током 30-их година, не треба да чуди да су водећи клубови у земљи, иако веома успешни и моћни, ретко били популарни међу љубитељима фудбала ван сопствених средина, односно, изван матичних етничких заједница. Стога не треба да чуди што је један београдски спортски лист као велику сензацију донео вест о извесном фризеру Авди из Бање Луке, којег су у његовом граду звали „Авдо БСК“. Наводно се Авдо декларисао као велики навијач београдског клуба, чак је и своју радионицу, која се звала „БСК“, офарбао у плаву боју свог вољеног тима. Аутор чланка између редова наговештава да је Авдо изгледа био некакав локални ексцентрик и да су, у сваком случају, такве појаве као што је Авдова љубав према београдском клубу, биле велика реткост (Југословенска спортска ревија, бр. 16: 1939, 17).

На крају, треба поменути и навијачка ривалства која су у својој основи имала разлику у политичком погледу на свет. У овом случају треба искључити већ поменуте конфортације које су биле резултат супротстављених националистичких политика, већ се фокусирати на идеолошке разлике, односно оно што је у већ поменутој телевизијској серији „Више од игре“, симболизовао сукоб између „Грађанског“ и „Радничког“ – условну идеолошку поделу навијача на левицу и десницу. Када се посматрају велики југословенски клубови овог времена, тешко је са сигурношћу утврдити да ли је неки од њих био политички сврстан и да ли су навијачи имали политичких афинитета, макар у оној мери у којој би то било уочљиво неке са стране. Утисак који провејава када се чита између редова јесте тај да је, што се

београдских фудбалских клубова тиче, „БСК“ био ближи политичкој десници и власти, а „Југославија“ центру и опозицији.¹⁷

Међутим, сукоб на идеолошкој линији био је много видљивији у мањим срединама. Међуратни период је био обележен и великим успоном радничког спорта. Спортска, дилетантска и културно-уметничка друштва која су била повезана са радничким и синдикалним организацијама, а посредно и са илегалном Комунистичком партијом Југославије, била су оснивана у свим већим местима Краљевине СХС/Југославије (Stanišić: 1977, 23–36). Нека од тих друштава, попут спортског друштва „Раднички“ из Београда, који је основан 1920. године, бројала су стотине чланова и спортиста и хиљаде навијача и симпатизера. У појединим југословенским градовима и варошима, радничка спортска друштва су и по квалитету могла да се мере са грађанским клубовима – „Борац“ из Чачка, „Млади радник“ из Пожаревца, „Раднички“ из Крагујевца и многи други играли су одличан фудбал и постижали запажене успехе. Управо у местима у којима су раднички и грађански клубови били изједначени по квалитету, развило се велико ривалство између њихових навијача. Са једне стране су били „грађани“ – виши и средњи слој варошког становништва, чиновници, трговци, припадници слободних професија, а са друге „радници“ – нижи слојеви, калфе, занатлије, надничари. Мечеви између грађанских и радничких тимова, који су били чести у мањим срединама уколико су се налазили у истом рангу такмичења, били су не само празник фудбала, већ и прилика да се две друштвене групе, у сваком смислу неравноправне, међусобно конфронтирају под колико-толико равноправним условима. Физички обрачуни између навијача су у оваквим приликама били изузетно ретки, јер су полицијске власти увек биле на опрезу када се радило о могућим социјалним немирима, па су такве утакмице увек биле добро обезбеђене. Ипак, то није спречавало навијаче два табора да „воде рат“ на друге, често веома креативне начине. Један сачувани документ из Архива Југославије говори у прилог интензитета конфронтације – анонимни „забринути грађани“ Уба, како су се потписали, послали су допис полицијским властима, са молбом да се најхитније испитају антидржавне активности које су спроводили фудбалери, руководиоци и навијачи фудбалског клуба „Јединство“ из Уба. Наиме, забринути грађани су обавестили власти да се на последњој одиграној утакмици између „Јединства“ и локалне екипе „Трговачке омладине“, на трибинама игралишта могао видети транспарент на којем је писало „Доћи ће Руја!“, што је представљало очигледну провокацију

¹⁷ Овај утисак је заправо само утисак, који је готово немогуће поткрепити чврстим фактима. Аутор је имао прилике да разговара и да се дописује са многим љубитељима спорта који породично баштине историју југословенског фудбала и чији су преци били истакнути фудбалери и фудбалски функционери. Један од тих познавалаца, др Димитрије Стаменовић са Универзитета у Бостону, чији је деда био истакнути фудбалски функционер у међуратном периоду, изнео је тврдњу да је „БСК“ био клуб „Јерезе“ а Југославија демократа. Истина свакако није овако бинарна, али нека стоји да су поједини савременици имали овакав утисак. У истом смислу и Никола Жутић везује „БСК“ за политичку десницу, конкретно за Милана Стојадиновића, који је са овим клубом одржавао присне везе.

у изведби навијача „Јединства“.¹⁸ Према препоруци чиновника из Министарства физичког васпитања народа, који је евидентно имао смисла за хумор, али и довољно здравог разума да не дозволи да сукоб даље ескалира, а кога су из полиције замолили за појашњење ситуације, свака даља истрага навијача, фудбалера и руководиоца „Јединства“ је обустављена, уз образложење да се, што се пријаве тиче, вероватно ради о некоме из „Трговачке омладине“ ко не зна достојанствено да прихвати пораз.

Закључак

Упоредо са наглим развојем фудбала у међуратној Југославији, долази и до појаве различитих феномена који су били уско повезани са фудбалом, али су такође рефлектовали и многе друге друштвене карактеристике поднебља и актуелног историјског тренутка. Фудбалски навијачи су били неизбежна појава у југословенском фудбалу од његовог самог почетка. Испрва су навијачи били углавном љубитељи спорта, који су утакмице посећивали из жеље да уживају у игри и надметању и који нису бирали који ће клуб гледати. Временом, међу овим навијачима долази до диференцијације а такође им се придружују и они који фудбал нису пратили искључиво из спортских побуда. Фудбалски клубови, који су неизбежно почели да имају национална, географска, политичка или социјална обележја, почели су да привлаче оне навијаче којима су такве карактеристике биле битне.

Ако се фудбалски клубови и фудбалски навијачи у Југославији упореде са онима у Европи у истом временском периоду, могу се уочити многе сличности али и поједине особености. Југословенски фудбалски навијачи су се делили према етничкој припадности у много већој мери него што је то био случај у Европи. Конфронтација између српских и хрватских клубова и навијача, која је много више пратила политичке и етничке поделе него што је била резултат спортског ривалства, није била уобичајна у Европи, макар не у том интензитету. Поред етничких линија поделе, навијачи су били сукобљени и по локалним, односно регионалним основама. Случај да су навијачи два тима из истог града у сукобу је већ био скроз уобичајена појава, посебно ако су оба клуба била подједнако успешна. Такође, фудбалска ривалства су преузела и шаблон вековних регионалних ривалстава, која су била резултат изразитог кампанилизма, карактеристичног за југословенске крајеве. Пример конфронтације Далмације и Загреба, односно далматинских и загребачких фудбалских клубова и њихових навијача је у том смислу веома илустративан. Југословенски фудбалски навијачи били су подељени и по социјалним, односно политичким линијама, уопштено речено на левицу и десницу. То је посебно важило за мања места, где су раднички фудбалски

¹⁸ Погледати у: Архив Југославије, Фонд 71 (Министарство физичког васпитања народа Краљевине Југославије), фасцикла 3 (Антидржавна делатност у области физичког васпитања).

клубови поседовали квалитет да се играчки супротставе грађанским тимовима.

Манифестације фудбалског навијања и навијачки визуелни идентитет нису били исти у свим деловима земље и они су се, услед све јачих веза и интензивнијих контаката, временом мењали. Српска фудбалска публика је, према многим сведочењима, у почетку била веома уздржана, лепе потезе је поздрављала аплаузом а победу прослављала бацањем шешира увис. Са друге стране, фудбалски навијачи у западним крајевима Југославије, посебно у Далмацији, били су прави „друкери“, што је значило да су имали много активнију улогу у утакмици. Они су певали, викали, урлали, псовали судије и противничке играче, претили, правили буку, што је за њихову екипу представљало велику предност на терену. Временом су ове навике прихватили сви фудбалски навијачи у земљи. Што се визуелне експресије навијача тиче, опет су у ношењу застави и барјака, транспарената и розета предњачили навијачи хрватских клубова, мада се, према сведочењима савременика, та навика веома брзо проширила и на исток.

Најинтензивније манифестације навијачких страсти у Краљевини СХС/Југославији били су физички сукоби навијача, који су били уобичајена појава још од првог фудбалског првенства које је одржано 1923. године. Ови сукоби нису никада ескалирали до нивоа у којем је било мртвих или велик број тешко повређених, али су били учестали и у одређеним ситуацијама су се стално понављали. Велики изгледи да дође до навијачких нереда јављали су се када би играли српски и хрватски фудбалски клубови, посебно када би српски клубови гостовали у Далмацији. Такође, локални дербији су увек били плодно тло за физичко насиље, као и сусрети идеолошки супротстављених клубова.

Литература и извори

Књиге и чланци

- Albanidis, Evangelos, Ioannidis, Panagiotis, „The role of sport in the totalitarian regime of Metaxas in Greece (1936–1941) compared to National Socialism in Germany“, *Aloma*, 32 (2) (2014), 15–23.
- Andersson, Torbjörn, „Swedish Football Hooliganism, 1900–39“, *Soccer and Society*, vol. 2, no. 1 (2001), 2.
- Andrejević, Mihailo, *Dugo putovanje kroz fudbal i medicinu*, Gornji Milanovac: Dečje novine, 1989.
- Arnaud, Pierre, „Sport – a means of national representation“, in: Arnaud, Pierre, Riordan, James (eds.), *Sport and International Politics*, London – New York: Routledge, 2003, 3–13.

- Božić, Sofija, „Serbs in Croatia (1918-1929): Between the Myth of “Greater-Serbian Hegemony” and Social Reality“, *Balkanica*, vol. XLI (2010), 185–208.
- BSK: 1911–1931*, Beograd: Narodna štamparija, 1931.
- Dorđević, Ivan, „Kako je „narodna igra“ osvojila svet. Kratka društveno-ekonomska istorija fudbala u Evropi i Srbiji“, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, LXII (1) (2014), 184.
- Dragun, Tomislav, *Prvi hrvatski Gradjanski športski klub Zagreb*, Zagreb: Ognjište, 2011.
- Dimić, Ljubodrag, *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, I-III*, Beograd: Stubovi kulture, 1997.
- Enciklopedija fizičke kulture 1*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1975.
- Faje, Florin, „Playing for and against the nation: football in interwar Romania“, *Nationalities Papers*, Vol. 43, No. 1 (2015), 160–177.
- Jakopić, Jozo (ur.), *Hrvatski nogometni šport: 1911–1938 – U spomenici I. hrvatskog građanskog športskog kluba*, Zagreb: Narodne novine, 1938.
- Jovanović, Bora i drugi (ur.), *50 godina BFS*, Beograd: Beogradski fudbalski savez, 1973.
- Jovanović, Bora, „Sport i sportisti“, Đoković, Milan (ur.), *Beograd u sećanjima: 1900-1918*, Beograd: Srpska književna zadruga, 1977, 127–140.
- Jovanović, Bora, Vukadinović, Ljubomir (ur.), *Četvrt veka S.k. "Jugoslavije": 1913–1938*, Beograd: Jugoslovenska sportska revija, 1939.
- Jovanović, Novak, *Fudbal u Crnoj Gori do 1941. godine*, Cetinje: Republički SIZ fizičke kulture, 1989.
- Kramer, Fredi, „Uloga HSS u hrvatskom športu“, *Povijest športa*, br. 25 (1994), 32–43.
- Kramer, Fredi, *GNK Dinamo – Stoljeće kluba*, Zagreb: Topical, 2011.
- Lalić, Dražen, *Torcida: pogled iznutra*, Zagreb: Profil, 2011.
- Maase, Kaspar, *Grenzenloses Vergnügen: Der Aufstieg der Massenkultur 1850–1970*, Frankfurt am Main: Fischer-Taschenbuch-Verlag, 1997.
- Magdić, Zvonimir, „Nezaboravni purgeri: Građanski“, *Sprint*, br. ? (1989), 54.
- Marković, Ivan, „O počecima hrvatskoga nogometa“, *Nova Croatica*, VI (2012), 316.
- Marković, Peđa, *Beograd i Evropa 1918–1941*, Beograd: Savremena administracija, 1992.
- Miodragović, Mata, „Naša sportska publika“, *Sportista*, br. 3 (1924), 1.

- Mirosavljević, Boris, *Vedri dani crveno-belih*, Novi Sad: Forum, 1987, 30.
- Ružić, Jovan, *Sećanja i uspomene*, Beograd: SOFK, 1973.
- Škrtić, Antun, *H.A.Š.K. 1903–1993*, Zagreb: Hrvatski akademski športski klub, 1993, 24–27.
- Stanišić, Boško, „Dani igre i borbe“, Stojančević, Bratislav, Kovačević, Dragiša (ur.), *Jugoslovenski fudbalski klubovi*, Beograd: Borba, 1977, 23–36.
- Stanišić, Boško, *Plavi, plavi!*, Beograd: Borba – Večernje novosti, 1969, 69.
- Szabo, Agneza, „Regionalno porijeklo i socijalna struktura stanovništva grada Zagreba između 1880–1910. godine“, *Radovi*, vol. 17 (1984), 101–120.
- Simić, Bojan, *Propaganda Milana Stojadinovića*, Beograd: INIS, 2007, 229–230.
- Spomenica – Srpski sport 1918-1941*, Beograd: BINA, 1996.
- Todić, Mihajlo, *110 godina fudbala u Srbiji*, Beograd: FSS, 2006, 56–57.
- Todorović, Srbislav, *Fudbal u Srbiji: 1896–1918*, Beograd: SOFK Zvezdara, 1996.
- Vukadinović, Ljubomir, *Večiti rivali*, Beograd: Ivan Gundulić, 1943.
- Žutić, Nikola, *Sokoli: ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije*, Beograd: Angrotrade, 1991, 244–252.
- Zec, Dejan, „Memoarska literatura kao izvor za proučavanje srpskog i jugoslovenskog fudbala: analiza memoara Danila Stojanovića, Mihaila Andrejevića i Jovana Ružića“, *Tokovi istorije*, br. 2 (2012), 272–294.

Архиви

Arhiv Jugoslavije, Beograd

Istorijski arhiv Niš

Новине и часописи

Ilustrovana sportska revija

Politika

Sportista

Примљено / Received: 22. 02. 2016.

Прихваћено / Accepted: 19. 09. 2016.